

De put van Thales

Een pleidooi voor oordelende kunstkritiek

Maarten Doorman Volgens Kees Vuyk heeft de kunstkritiek tot taak vast te stellen wat kunst is. Maarten Doorman verzet zich tegen deze ‘onwenselijke reductie’. Hij meent dat kunstkritiek een beredeneerd smaakoordeel moet vellen.

‘Waar kritiek is, daar is crisis,’ zo begint Kees Vuyk het hieraan voorafgaande artikel (Vuyk 2001). Maar het is in de kunst precies omgekeerd: waar geen kritiek is, daar is crisis. Het soort kritiek dat Vuyk bepleit maakt zijn stelling paradoxaal genoeg wel waar. Want als kritiek zich hoofdzakelijk zou gaan bezighouden met de vraag wat kunst is en wat niet, zoals hij graag zou zien, in plaats van zich primair te richten op wat haar functie is, namelijk te oordelen over kwaliteit, dan ontstaat er binnen de kortste keren wel crisis. Een bloeiende kunstpraktijk, of dat nu literatuur is, of beeldende kunst, muziek, theater of iets anders, leeft bij de gratie van een kritisch klimaat. Ik heb dan ook bezwaar tegen het betoog van Vuyk dat ervoor lijkt te pleiten voor oordelende kunstkritiek filosoferende kunstbeschouwing te maken, en van beargumenteerd kiezen en onderscheiden op te stijgen naar het abstracte niveau van zo langzamerhand bloedeloos geworden legitimatiekwesities.

In de loop van de jaren heb ik enig wantrouwen ontwikkeld jegens kunstfilosofen, omdat het zo vaak geuite verwijt van duisterheid en vaagheid aan het adres van de critici op hen minstens ook van toepassing is. Daar komt bovendien veelvuldig gebrek aan empirische relevantie bij. De filosoof Kees Vuyk heeft gelukkig wel oog voor feitelijk spelende debatten in de kunst en kunstkritiek en is niet bang zich daar op concrete wijze over uit te spreken. Toch schiet zijn betoog voor publieke ruimte voor kunstkritiek in een aantal opzichten tekort.

Op zichzelf is de constatering, waarin hij Ton Bevers volgt, juist, namelijk dat de zogeheten crisis in de (beeldendekunst)kritiek begrepen moet worden in het kader van de permanente crisis waarin de beeldende kunst van onze tijd verkeert.¹ Alleen is daarmee veel minder gezegd dan Bevers en Vuyk menen. Weliswaar is de kritiek, of beter, de taak van de kritiek, veel complexer geworden met het in de twintigste

eeuw spectaculair toegenomen conceptuele gehalte van kunst. Evenzeer is de identiteit van de kunstkritiek niet meer zo helder als in vroeger tijden, nu kritiek en reflectie sinds Duchamp en Warhol deel zijn gaan uitmaken van de kunst zelf, zodanig dat critici zich geregeld dezelfde rol (of status) aanmeten als de kunstenaars, en kunstenaars kritiek en reflectie in hun werk opnemen of hun werk daar soms zelfs toe beperken. Dit laat echter onverlet dat van kritiek nog altijd verwacht mag worden dat zij reageert op de kunst, zonder daar zelf deel van uit te maken. Met die constatering verdwijnt de angel zowel uit het betoog van Bevers als uit dat van Vuyk. Misschien hebben Bevers en Vuyk gelijk met hun de laatste decennia frequent gelanceerde karakterisering van de hedendaagse kunst als verkerend in een staat van permanente crisis. Echter, deze observatie verklaart geenszins de crisis in de kunstkritiek, als er al een crisis is.² Want het is lastig van een crisis in de kunstkritiek te spreken zolang niet expliciet wordt gemaakt wat van die kunstkritiek verwacht wordt. Daarmee kom ik op de kern van Vuyks betoog, dat hierover wel expliciet is. Van de kritiek verlangt hij dat zij een rechtvaardiging is ‘van de kunst als kunst’ (p.9). Dat lijkt mij een vergaande en onwenselijke reductie.

Arti philosophia lupus

Het is een kenmerk van veel kunstfilosofen, en Kees Vuyk lijkt daar in deze kwestie niet van af te wijken, dat zij filosofie belangrijker vinden dan kunst. Zij laten de interpretatie van kunstwerken aansturen door filosofische gedachten, verlangen van kritiek dat die een filosofisch gehalte heeft en zij vatten de zelfreflectie in de kunst op als filosofie pur sang, en daarmee gaandeweg ook de kunst zelf als filosofie. Alsof Hegel nog leeft en met zijn annexerende dialectiek de kunst laat verslinden door een even gulzige als abstracte wijs-

begeerte.³ Hoe vaak blijkt weer: *arti philosophia lupus* - de filosofie is de kunst een wolf!

Laat ik om te beginnen enige overbodige filosofie uit het betoog van Vuyk verwijderen. Daarvoor is het goed te weten dat filosofen erg bevattelijk zijn voor etymologische besmetting. Menig wijsgeer veert op bij een taalkundige verwantschap tussen woorden, een hebbelijkheid die onder fenomenologen een halve eeuw geleden in de mode was en die nog altijd verleidelijk blijkt. Zo ziet Vuyk een verband tussen ‘kritiek’ in de kunstkritiek en ‘kritiek’ in Kants kritische filosofie. Dat verband is er, maar het is een wel héél verre verwantschap. Om daar ook nog eens het scepticisme van David Hume (1711-1776) bij te slepen en vervolgens te suggereren dat hedendaagse kritiek en zelfkritiek uit de confrontatie van Kant met Hume voortvloeien is zo subtiel als een tank die de etalage van een lampenwinkel inrijdt.

Is er niet altijd kritiek geweest? Zijn wetenschap en ontwikkeling van kennis zonder kritiek begrijpelijk? Spreekt niet uit de Franse Verlichting die aan Kants grote Kritieken voorafging, onophoudelijk kritiek jegens autoriteiten op vrijwel elk gebied? Is het humanisme tijdens de Renaissance geen toonbeeld van gezagsonderminning met zijn tekstkritiek? En wat te denken van het provocerende gefilosofeer van Socrates?

‘Kunstkritiek is, zo beschouwd,’ vervolgt Vuyk, ‘de geïnstitutionaliseerde zelfkritiek van de kunst’ (p. 9). Zo beschouwd wel, maar met grote stappen kom je overal. Bijvoorbeeld bij de met aplomb gestelde volgende zin: ‘Doel van de kunstkritiek is de rechtvaardiging van de kunst als kunst.’ Dat lijkt me een weinig vruchtbaar uitgangspunt. Laten we echter eerst bezien welke argumenten daarvoor worden gegeven.

Allereerst geeft Vuyk een argument *ex negativo* door te stellen dat de vraag naar

kwaliteit geen zin heeft, want ‘slechte kunst’ blijkt in de praktijk ‘enorme invloed’ te kunnen uitoefenen. Hoewel hij geen voorbeeld geeft is die observatie juist. Of het nu om de vroege kubisten gaat, de dadabeweging of postmoderne kunstenaars van de laatste vijftien jaar, vaak leek (in hun eigen tijd) de vernieuwing een kwestie van slechte smaak. Later bleek de kunst die smaak veranderd te hebben. Zo bezien is de kritiek natuurlijk een vijand van de kunst, door elke vernieuwing tegen te willen houden.

Alleen is dat een enorme simplificatie, want kritiek hoeft helemaal niet achter de kunst aan te lopen. Elke criticus die enigszins beslagen ten ijs komt, weet dat kitsch, camp, ironie, commentaar en relativering deel uitmaken van de interpretatie van een kunstwerk. De slechte smaak van Koons’ werk is geen slechte smaak, maar gaat over een al dan niet vermeende slechte smaak en over de goede of slechte smaak die dat op zijn beurt weer veroordeelt. Er is geen criticus die zich niet van dergelijke gelaagde reflectie bewust is. Zelfs het publiek dat massaal kwam opdagen bij Jeff Koons’ *Made in Heaven* in het Amsterdamse Stedelijk Museum (1991) bezocht die tentoonstelling niet louter vanwege de pornografische afbeeldingen maar ook omdat het de gelaagtheid en ironie van dat discours moeiteloos kon bevatten.

Daarmee kom ik op een impliciet, nieuw argument bij Vuyk, namelijk dat met het conceptueel worden van de hedendaagse kunst de kritiek eigenlijk niet anders kan dan ingaan op de bedoelingen en de reflectie die uit haar spreekt. En wat uit haar spreekt is tegenwoordig vooral een verhoogde identiteit van kunst. Vandaar dat de criticus steeds moet vragen of iets kunst is of niet - in plaats van te oordelen over haar kwaliteit - of, Vuyks volgende argument, slechts commentaar moet leveren zonder ‘echt’ op het werk in te gaan.

Deze redenering bevat een ernstige vergissing die veel kunstfilosofen niet zelden maken, in het voetspoor van de Amerikaanse filosoof Arthur Danto. Danto is een van de meest overtuigende woordvoerders van het idee dat de kunst langzamerhand zo conceptueel is geworden dat zij in filosofie verkeert. Zijn argumentatie, die een sterke parallel met Hegel vertoont hoewel hij diens loodzware ernst inruilt voor een soms haast frivole ironie, stelt dat de representatieve en expressieve rol van de kunst is uitgespeeld. Dat kunst sinds Duchamp en Warhol slechts bestaat bij de gratie van denken over kunst (Danto 1986, 110-115, 204-210; Danto 1992, 4 e.v.; Danto 1997, hfdst. 1 en 2).⁴ Elders heb ik betoogd dat dit een zorgwekkende reductie van ons begrip van kunst impliceert. Weliswaar is in de verschillende kunsten het conceptuele gehalte aanzienlijk, om niet te zeggen spectaculair, toegenomen maar daarmee is het opvatten van kunst als expressie en als representatie geenszins uitgesloten. Wie een schilderij van Marlene Dumas bekijkt of een door Jan Fabre met hespen ingepakte zuil, of wie Mischa Klein als VJ aan het werk ziet, krijgt beelden voorgeschoteld die naar de werkelijkheid of een mogelijke wereld verwijzen (representatie), ervaart daarbij bepaalde stemmingen, gevoelens of ervaringen (die expressie veronderstellen). Hij of zij is zich meer of minder bewust van het conceptuele gehalte van het betreffende kunstwerk door verwijzingen te herkennen naar andere kunstwerken, en zeker ook naar de complexe maar alomtegenwoordige discussie over de vraag, inderdaad, of het werk zelf kunst is en waarom (Doorman 1997, 215-220).

De kunstcriticus dient zich met al deze facetten van het kunstwerk bezig te houden en de conceptuele oogkleppen van de kunstfilosoof zo snel mogelijk van zich af te werpen. Menig filosoof meent een wijde blik te hebben terwijl

hem of haar ontgaat wat zich voor het oog ontvouwt. In die zin is de versleten anekdote over de ‘eerste filosoof’, Thales van Milete, die in een put viel omdat hij de sterren liep te bestuderen, nog altijd actueel. Er is (bijna) altijd iets te zien in de beeldende kunst, zoals er trouwens ook aan het fietswiel op de kruk van Duchamp iets te zien was. Misschien drukte dat zelfs iets uit, zoals ook de door Danto tot filosofie gereduceerde *Brillo Boxes* van Andy Warhol een lust voor het oog zijn en ontegenzeggelijk iets uitdrukken van, ik houd het nu maar even simpel, het ambivalente en ironische commentaar dat popart destijds op de maatschappij en de massamedia had, en niet alleen op de kunst.

Retoriek

Misschien moet ik voorbijgaan aan Vuyks retoriek, maar de huiver voor kritiek als zelfkritiek waarvan gesproken wordt, de vergelijking van critici met theologen, hun vermeende ontzag voor de kunst dat ‘heiligheid’ veronderstellen zou, ‘met het taboe dat daarbij hoort’ en hun vermeende vrees voor ‘echte’ reflectie mag een enkele lezer te snel hebben gewonnen. Mij doet het herhaaldelijke pleidooi voor de vraag of iets echt kunst is juist denken aan twisten over het godsbewijs en aan de theologische twisten uit de zestiende en zeventiende eeuw. Ik zie - als mij zulke retoriek vergund is - in de kritiek bovendien vaak het omgekeerde: huiver, om niet te zeggen lafheid en laksheid, om een expliciet oordeel te vellen en dit met argumenten te staven.

Dat zal Vuyk een zorg zijn: hij hamert slechts op het gebrek aan reflectie, dat hij ook mist in Tineke Reijnders’ bijdrage aan dezelfde discussie, zoals hij eveneens ‘node’ een visie mist ‘op wat goede kritiek dan wel is’. Die visie wordt echter expliciet door haar verwoord, zij het dat het de mijne niet is omdat ook hier weer juist dat oordelen als weinig relevant terzijde

wordt geschoven (Reijnders 2000, 50-52). En dat nu, zoveel mag inmiddels wel duidelijk zijn, is de eerste en voornaamste taak van de kritiek: het scheiden van kaf en koren, het vellen van een beargumenteerd smaakoordeel, het godsmoeilijke maar zo onmisbare oordelen vanuit de paradoxale combinatie van onbevangenheid en kennis ter zake. (Wat is de verleiding groot mij aan de etymologie uit te leveren en op die oorspronkelijke betekenis van het woord kritiek te wijzen die stamt van het Griekse *krinein* - onderscheid maken!)

Met het pleidooi in Vuyks slot kan ik van harte instemmen. Het belang van een kritisch forum dat ook buitenstaanders toelaat is onmisbaar, want een vruchtbare kritiek heeft altijd het karakter van een openbaar debat. Alleen is zijn suggestie van een gesloten wereld waar alles in achterkamertjes bedisseld wordt mij opnieuw te retorisch. Bovenal echter doen zijn reductie van de huidige kunstcritiek tot een soort overbodig commentaar van insiders en zijn reductie van kunst tot conceptuele kunst – door Bevers, Danto en vele anderen gehanteerd en in allerlei bewoordingen gestoken – de kunst en de kritiek geen goed.

Zonder oordelen geen kritiek. En zonder kritiek hebben we een crisis in de kunst die uiteindelijk veel fundamenteler is dan de permanente crisis in de kunst die we sinds het modernisme kennen en die zoveel waardevols heeft opgeleverd.

Noten

1. Bevers spreekt van ‘chronische reflectie in de kunst en de kunstcritiek’ (Bevers 2000, 22-30; vgl. Paz 1990).
2. Zie voor gereede twijfel aan zo’n crisis Reijnders 2000.
3. In zekere zin leeft Hegel nog, namelijk in de gestalte van de Amerikaanse filosoof en kunstcriticus Arthur Danto. Zie voor kritiek hierop Doorman 1997, 210-215, 217-221.
4. Deze hoofdstukken bevatten overigens enige nuanceringsen en laten bovendien ruimte voor een kritiek die oordeelt, zie bijvoorbeeld p. 37 en vgl. hfdst. 5.

Literatuur

- Beyers, T. (2000) 'De chronische reflectie: over kunstcritiek in Nederland en elders'. In: T. Gubbels (red.) *Beeldendekunstcritiek in Nederland: een stand van zaken*. Amsterdam: Stichting Boekmanstudies, 11-42.
- Danto, A. (1986) *The Philosophical Disenfranchisement of Art*. New York: Columbia University Press.
- Danto, A. (1992) *Beyond the Brillo Box: the Visual Arts in Post-historical Perspective*. New York: Farrar, Straus, Giroux.
- Danto, A. (1997) *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History*. Princeton: Princeton University Press.
- Doorman, M. (1997) *Steeds mooier: over vooruitgang in de kunst*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.
- Paz, O. (1990) *De kinderen van het slijk: van de romantiek tot de avant-garde*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Oorspronkelijke titel en uitgave: *Los hijos del limo*, 1974.
- Reijnders, T. (2000) 'In het westen blijft het langer licht'. In: T. Gubbels (red.) *Beeldendekunstcritiek in Nederland: een stand van zaken*. Amsterdam: Stichting Boekmanstudies, 43-55.
- Vuyk, K. (2001) 'Publieke ruimte voor kunstcritiek'. In: *Boekmancahier*, jrg. 13, nr. 47, maart, 7-15.

Bibliografische gegevens

- Doorman, M. (2001) 'De put van Thales: een pleidooi voor oordelende kunstcritiek'. In: *Boekmancahier*, jrg. 13, nr. 47, 16-21.